

Czenczer Orsolya

Az oktatás mint reszocializációs eszköz a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézeteiben

„A dolog természetéből következik, hogy a büntetés kiszabásánál megfogalmazott célban az a szándék munkál, hogy az elkövetőt, illetve a társadalom tagjait érzelmeiken keresztül megragadva visszatartsa a bűnisméltéstől... minden büntetőjog célja ebben áll: ne ismétljenek, ne kövessenek el több bűnt.”¹ Az viszont, hogy eme nemes célt, milyen eszközökkel lehet a XXI. század elején megvalósítani, kétségkívül az egyik legmegválaszolatlanabb kérdése a büntetés-végrehajtásnak. Jelen tanulmány az egyik potenciális megoldás, az oktatás szerepével foglalkozik.

Alapvető problémák és elvárások

A nevelés – mint a társadalomba való visszahelyezés és a bűnisméltés esélye csökkentésének eszköze – tudatos, tervszerű tevékenység, amelynek általános célján túl feladata, hogy egyénileg alakítsa helyes irányba a személyiség antiszociális irányultságát, megváltoztassa a magatartás hibás motivációját, indítékrendszerét. „A társadalomnak igen fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a jövő nemzedéke hazáját szerető, munkát becsülő, egészséges, művelt állampolgárokból álljon” – írja Vókó György.² Az idealisztikusnak hangzó elvárás még inkább mosolyt csal az arcokra, ha az bűnelkövető fiatalokkal kapcsolatosan kerül említésre. Pedig ha valahol szükség van a derűlátásra és bizakodásra, az éppen az ő esetükben lép fel különös jelentőséggel.

A fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetésének végrehajtásával kapcsolatos kérdések megoldása jelentősen átalakult az utóbbi évtizedekben. Nyilvánvaló, hogy a fiatalkorúaknak a felnőtt korúakétól eltérő büntetőjogi megítélését és büntetés-végrehajtási kezelését életkori sajátosságaik teszik szükségessé. E körben számos elvárás fogalmazódott meg mind hazai, mind nemzetközi téren. Az, hogy mindezeket az elvárásokat milyen intézményesített rendszerben érhetjük el, illetve, hogy e rendszer keretén belül milyen eszközök, módszerek, jogok és kötelezettségek szükségesek az elvárások teljesítésére, képezi igazából a legnagyobb szakmai kihívásokat.

1 Jagemann, L. von: Criminallexikon. Nach den neuesten Stande der Gesetzgebung in Deutschland. Erlangen, 1854, 14. old. (Idézi: Mezey Barna: A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. Börtönügyi Szemle, 2007. 3. szám, 13. old.)

2 A büntetés-végrehajtási jog magyarázata. (Szerk. Vókó György.) HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2001, 244. old.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a fiatalkorúak büntetési rendszerének elsősorban a szabadságvesztés-büntetéssel nem járó jogkövetkezmények lehetőségeit kell nyújtania, hiszen az alternatív büntetések megteremtik a fiatalkorú bűnelkövetők önkéntességének és együttműködésének a végrehajtás során nehezen nélkülözhető alapjait. Egyúttal viszont lehetőséget teremtenek, hogy a bűnelkövetéshez vezető környezeti, életviteli okok, személyiségi hibák, oktatási, szakképzési hiányosságok csökkenjenek; netán gyógyításra, kezelésre, az áldozat és a közösség kártalanítására kerüljön sor. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy börtöneink tele vannak, és a fogvatartottak között nem kevés a fiatalkorú.

A fiatalkorúakkal kapcsolatos megközelítésből adódóan a velük szemben alkalmazandó szankció kapcsán a törvény speciális alaptételként jelöli meg, hogy annak elsősorban nem a megtorlás vagy a generális prevenció a célja, hanem az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék, és a társadalom hasznos tagjává válják. Ebből az elvi tételből az is kiderül, hogy a speciális prevenció alapvető eszköze – a fiatalkorúak vonatkozásában – a nevelés. Az elítéltek nevelésének legfontosabb mozzanata az érintettek célszerű foglalkoztatásának, a rendelkezésre álló idő konstruktív eltöltésének megszervezése abból a célból, hogy az elősegítse az elítéltek szellemi és fizikai erejének fenntartását, valamint olyan alap- és szakműveltség megszerzését, amelynek révén növekszik az esélyük a szabadulás utáni visszailleszkedésre. Mindezeknek az elvárásoknak az eszközöként jelenik meg – többek között – az oktatás.

Az elmúlt évek folyamán számos szakember feltette már a börtönneveléssel kapcsolatos paradox kérdéseket: kompenzálhatja-e egy büntetés-végrehajtási intézet környezete a korábbi hiányokat? Kifejleszthet-e olyan tulajdonságokat, amelyek nélkül lényegében elképzelhetetlen a társadalom által elfogadható életmód? Elláthatja-e ezeket a szociális feladatokat a büntetés-végrehajtás, azaz rendelkezik-e a büntetés-végrehajtás szocializációs eszközökkel? Vannak-e egyáltalán speciális rabnevelési módszerek?

Egyértelmű, hogy a fogva tartott neveltek egészen különleges élethelyzetben vannak. Személyiségük, jelenlétük, aktivitásuk az átlagos pedagógiai helyzetekhez képest rendhagyó. A fogvatartottak helyzete azért is speciális, mivel életük a rács mögött egymásra épülő követelmények láncolatából áll, mindent utasításra végeznek, minden tevékenységre felszólítják őket; nemcsak azzal kapcsolatosan fogalmaz meg az intézet elvárásokat, hogy mit cselekedjenek, hanem azt is megmondja, hogy hogyan tegyék.

A nemzetközi tendenciákkal egybeesően Magyarországon is a büntetőintézeti nevelési hatásrendszer középpontjába az elmaradt vagy hiányos szocializáció pótlására irányuló általános- és szakműveltséget nyújtó képzés fejlesztése került. Az elítéltek nevelésének kiemelt területe a célszerű foglalkoztatásuk, valamint a rendelkezésükre álló idő pozitív és konstruktív eltöltésének megszervezése. Ezen belül olyan oktatási keretek kialakítása vált célszerűvé, amelyek az értelmi funkciókon túl lehetővé teszik az elmaradt készségek és képességek fejlesztését, azaz az

ügynevezett kézség-tárgyaknak az oktatásba való bevitelét. A fogvatartottak iskolai végzettsége mindenhol a világon alacsonyabb a társadalmi átlagnál. Ez azt jelzi, hogy a bűnelkövetők többségénél a szocializációs folyamatokban zavar keletkezett. Kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy a szabadságvesztés-büntetés ideje alatt a büntetés-végrehajtási intézetek pótolják ezeket a hiányosságokat, és ezáltal potenciálisan csökkentsék a visszaesés lehetőségét. A nemzetközi ajánlások szerint azonban nem lehet a fogvatartottakra ráerőszakolni az oktatás, művelődés elemét; ellenkezőleg: tiszteletben kell tartani és biztosítani kell számukra a szabad választás lehetőségét.

Nem kérdéses az sem, hogy a fiatalkorúak büntetőjogi rendszerének keretén belüli oktatási programok kidolgozása megköveteli az oktatási szakemberek bevonását. Az oktatási eszközök használata a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerében ugyanannyira tekinthető igazságszolgáltatási kérdésnek, mint jóléti kérdésnek. Mint alábbiakban majd részletesen kifejtésre kerül: a büntetőjogi szankciók és az oktatás-támogatás, amiben ezek a fiatalok részesülnek, tulajdonképpen az érem két oldalát képezik, melyeknek közös pontja a fiatalok reintegrálása a társadalomba. Az oktatásnak átható szerepe van a fiatalkorú bűnelkövetők reszocializálására és a társadalomba való visszaillesztésére irányuló erőfeszítésekben. A reintegrációs próbálkozásokat azon óvatos feltételezés kíséri, miszerint a fiatalkorúakat vissza lehet vezetni egy normális, bűncselekménytől mentes élethez, amennyiben a feltételek biztosítottak. Ezek a feltételek sok tényezőt foglalnak magukban: kezdve egy egészséges társadalmi–gazdasági környezettől, a fiatal pszichológiai ellátásán keresztül, egészen az oktató és szakmai eszközök biztosításáig, amelyek segítségével új, tisztességes életet kezdhet. A fő üzenet az lehetne, hogy bár a társadalom nem fogadja el a bűnös magatartást, a fiatalkorúnak megvan a lehetősége, hogy tanuljon, felelősséget vállaljon tetteiért és visszailleszkedjen a társadalomba. Attól a pillanattól kezdve, amikor a fiatal szembekerül a törvénnyel, egészen a szabadon bocsátás napjáig vagy akár azt követően is, ezt az üzenetet kell továbbítani.

Míg a közoktatás a diákokat teljesítményük alapján különbözteti meg, addig a „speciális” oktatásnak az a szándéka, hogy a veszélyben levő vagy a törvénnyel konfliktusban álló fiatalok részére különleges segítséget nyújtson. Ahhoz, hogy ilyen oktatást lehessen nyújtani, elengedhetetlen a fiatalok szükségleteinek és helyzetének ismerete, valamint a fejlődési célok felállítása. Az elvárt és a teljesíthető célok között azonban lényeges különbség van. A büntetés-végrehajtási intézetekben folyó oktatásnak alapvetően olyan célokat kellene érvényre juttatnia, mint a felzárkóztatás; az ismeretszerzés (a magasabb iskolai végzettség és a nagyobb tudás megszerzése); a tehetséggondozás (a pályaválasztás, a továbbtanulás lehetőségeinek és az ezekhez szükséges képességek feltárása – mint intézeti feladat); valamint a „többletképzés” lehetőségének megteremtése, például a nyelvvoktatás és a számítástechnika terén. Mindezek a célok egy irányba hatnak: a fiatal munkaerő-piaci esélyeinek növelése az oktatás révén, s azáltal, hogy nemcsak az oktatásban és a szakképzésben vesz részt, hanem képessé is válik a munkára minden értelemben.

Jogsabályi realitás

A hatályos joganyag szerint Magyarországon az állampolgárokra vonatkozó tankötelezettség a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény (továbbiakban: Kt.) 6.§ (3) bekezdése szerint a 18. életév betöltéséig terjed. A sajátos nevelési igényű tanuló tankötelezettsége meghosszabbítható legfeljebb annak a tanévnek a végéig, amelyben a 20. életévét betölti. Ezen törvény rendelkezései vonatkoznak a fogva tartott fiatalokúakra is. A 18. életév betöltéséig tartó tankötelezettség az 1998/99-es tanévben elkezdett iskolai képzésben résztvevő fiatalokra érvényes. Azokról, akik tanulmányaikat korábban kezdték meg a Kt. 129. § (1) bekezdése a következőképpen rendelkezik: „Annak a gyermeknek, aki tanulmányait az általános iskola első évfolyamán az 1997/98. tanévben, illetve azt megelőzően kezdte meg, tankötelezettsége annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tizenhatodik életévét betölti. A sajátos nevelési igényű tanuló tankötelezettsége meghosszabbítható legfeljebb annak a tanévnek a végéig, amelyben a tizennyolcadik életévét betölti.” Akik ezután az időpont után kezdték meg tanulmányaikat, már a 18 éves korig tartó tankötelezettség szabálya [6.§ (3) bek.] alá tartoznak, ami azt jelenti, hogy ha egy fiatal – gyermekként – a 6. életévében kezdte el általános iskolai tanulmányait az 1998/99-es tanévben, akkor 2008-ban már a 18 évig tartó tankötelezettség hatálya alá esik. Ebből kifolyólag a jelenleg fogva tartott fiatalokúak jelentős hányadának kötelező iskolai tanulmányokat folytatnia egészen 18 éves koráig. Ez azért lényeges, mert a büntetés-végrehajtási intézetekben a fiatalok nagy része egy-két osztályt végzett el.

Ez az új rendszer bár az alapokon nem változtat, mégis egy lényegesen kiterjedtebb oktatási feladatkört feltételez az intézetek munkájában, hiszen a hatályos szabályozás szerint a büntetés-végrehajtás fontos nevelési feladata a hiányzó általános iskolai végzettség pótlása. Ezt segíti elő az a szabály, amely szerint „Az általános iskolai, illetve az első szakmai végzettséget adó iskolarendszerű képzésben résztvevő fiatalokúakat a végzettség megszerzéséhez szükséges képzési idő alatt munkavégzési kötelezettség, és a tartására fordított költségekhez való hozzájárulás nem terheli.” Az oktatásra és a képzésre a jogalkotó mellett a szakma is próbált reagálni: a 0116/1998. (IK. Bv. Mell. 2.) OP. intézkedés is tartalmaz előírást az intézetek számára. Eszerint az iskolarendszerű oktatásra–képzésre kijelölt intézetben a parancsnok határozza meg az indítandó tanulócsoportok számát, összetételét.

Az elítélteket a büntetés-végrehajtáson belüli oktatási és képzési lehetőségekről folyamatosan tájékoztatni szükséges, ismertetni kell az ezzel kapcsolatos jogait, kötelezettségeiket. A büntetés-végrehajtási intézetben ki kell jelölni azt a személyt, aki szervezi, koordinálja az oktatási–képzési tevékenységet. A kijelölt személy feladatai közé tartozik, hogy előkészíti, szervezi a beiskolázást és a szakképzést; kapcsolatot tart az oktatást végző szervezettel, intézménnyel és az oktatásban résztvevő személyekkel; megszervezi a korrepetálásokat, igény szerint a tanulószobai foglalkozásokat, az egyéni tanulást; előkészíti a vizsgákat; valamint előkészíti az éves jelentéseket, az oktatás–képzési terveket.

A fiatalok érdekelte tételét a tanulmányok végzésében, szakmai képzésükben a 90-es évek közepétől ösztöndíjkeret is segíti – abban az esetben, ha az elítélt a munkavégzés helyett tanulmányokat folytat. Az alapfokú oktatásban, a szakképzésben vagy továbbképzésben részt vevő elítéltet – ha nem állították munkába – a képzés ideje alatt az alpmunkadíj egyharmadának megfelelő pénzbeli térítés illeti meg. A tanulmányok után járó pénzbeli térítésből hozzájárulás nem vonható le. Ennek ellenére figyelembe kell venni azt is, hogy az elítéltek oktatása nem öncél, nem jótékonykodás, nem samaritánus cselekedet. Ennek következtében az oktatás minőségét, eredményességét, hatékonyságát leginkább a szabadulás utáni életpálya, az újabb bűncselekmények elkövetése, illetve a büntetlen életmód alapján lehet megítélni.

Az alapfokú iskolai végzettség megszerzését különösen ösztönözni és támogatni kell. Az alapfokú oktatásban résztvevők tanszereit, tankönyveit és az oktatás egyéb költségeit a büntetés-végrehajtás kötelezően biztosítja, az egyéb oktatási formákban résztvevők számára a költségek csupán biztosíthatók. Az általános iskolai, a középiskolai és a szakiskolai oktatásban résztvevőket a vizsgákra, beszámolókra való felkészüléshez tanévenként a munkavégzés alól legalább 5 munkanapra fel kell menteni. A tanulmányokat folytató részére az oktatási napokon – az oktatási időt nem számítva – egy óra munkaidő-kedvezmény jár. A szabadság számításánál munkanapként figyelembe kell venni az alap- és középfokú, valamint a szakmunkás iskolarendszerű képzésben, továbbá a szakképzésben részt vevő fogvatartottaknak az elméleti oktatáson, illetve a vizsgára való felkészüléshez biztosított idő miatt a munkahelytől távol töltött idejét. Az oktatási intézmény a fogva tartásra való utalás nélkül állítja ki az iskolai végzettséget, szakképzettséget vagy egyéb képzettséget igazoló bizonyítványt, oklevelet.

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid-, közép- és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról szóló 1009/2004. (II. 26.) kormányhatározat alapján a büntetés-végrehajtási intézetekben levők társadalmi integrációjának elősegítése érdekében a szabadságvesztés tartama alatt meg kell szervezni az oktatási, a szakképző, az OKJ-s képesítést adó, köztük az informatikai szakirányú képzési programokat és a kapcsolódó felnőttképzési szolgáltatásokat.

A büntetés-végrehajtási intézetekben lehetőség van ugyanakkor magántanulónként is részt venni az oktatásban, amennyiben a hagyományos oktatás megszervezése nehézségbe ütközne, vagy a fogvatartotti részvétel az ilyen jellegű képzésekben az intézet szempontjai szerint előnytelen (illetve abban az esetben, ha a fogvatartott felsőfokú tanulmányokat folytat).

A fiatalok oktatása a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben

A fiataloknál az iskolai oktatásban való részvételnek lényegesen fontosabb szerepe van, mint felnőtt társaik esetében. A fiatal fogvatartottak átlagosan gyengén

fejlett személyiséggel, alacsony neveltségi szinttel, sérült szocializációs folyamat kerülnek be az intézetbe. A kinti életben általában sem a lehetőségük (családi környezet, mintahiány), sem a motivációjuk nem volt meg arra, hogy komolyan vegyék az iskolai oktatást és tanulást. Egyértelműen érzékelhető ezen gyerekek esetében az iskolai szocializáció hiánya és ennek mély hatása a személyiségük fejlődésére. A legtöbb fiatal nemcsak a tanulási folyamatokból esett ki, de az iskolai szocializáció fontos részét képező közösségi tevékenységeken (osztálykirándulás, múzeumlátogatás, színház, vetélkedők stb.) sem vett részt. A gyerekek motiválatlanok, a tanuláshoz általában nem kapnak szülői segítséget, így az kudarcokkal, negatív élményekkel teli, fölösleges és unalmas tevékenységnek tűnik a szemükben.

A büntetés-végrehajtási intézetek oktatás–képzési programjaiban résztvevő fiatalkorú fogvatartottak nagy részére jellemző, hogy gyakran egy, esetenként több éves kihagyás után kerülnek az iskolapadba. Tudásuk lényegesen eltér a bizonyítványukban dokumentált évfolyam minimum-követelményeitől. Iskolai kudarcok sorozatát élték át, és ezáltal a tanulás iránti motiváltságuk alacsony. Sorozatos évfolyamisméltók, rendszertelen iskolába járók. Az iskolai előmenetelük pozitív irányba történő változtatása, a magasabb iskolai végzettség megszerzése nem szerepel a céljaik között. Szinte egész iskolai karrierjüket túlkorosként élték meg.

Egyre nagyobb számban vannak jelen a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézeteiben a speciális módszerekkel oktató nevelő-iskolák volt tanulói, magántanulói. Az adatok azt igazolják, hogy az intézetekbe kerülő fiatalkorú bűnelkövetők jelentős hányada magántanuló volt, illetve hogy csak egy-két osztályról van bizonyítványuk. Az az oktatás tartalmát meghatározó tény, hogy a tanulók tudásszintje nincs összhangban a megszerzett bizonyítvánnyal, esetükben fokozottan érvényes. Ennek következtében az iskolai szocializáció hiánya, a magántanulói státusz, a túlkorosság következményei, hogy a fiatalkorúak tudásszintje sem a megszerzett végzettséggel, sem életkorukkal nincs összhangban folyamatosan rombolja az iskolai oktatás szükségességének képét és elfogadását.

Ezen jellemzők egyértelműen mutatják, hogy a börtönbe bekerülő fiatalok kudarcélményekkel terhelten, motiválatlanul kezdik meg intézetbeli tanulmányaikat. A fiatalok legtöbbször előéletében megtalálható a nevelésre képtelen családmóddal, a társadalomból kirekesztettség megélése és ennek hatására a teljes elfordulás a társadalom normáitól, a közösségi normáktól, az iskolától. Ezért nagyon nehéz dolguk van a nevelőknek, tanároknak abban, hogy felmérjék a valós szintet (mivel a hozott bizonyítvány sokszor még orientációs támpontnak is kevés), valamint hogy segítsenek visszatárlni a túlkoros fiataloknak az iskolapadba úgy, hogy az eredményes és sikeres legyen. Kulcskérdés tehát, hogy sikerül-e meggyőzni a fiatalot a tanulás, az ismeretszerzés, az iskolai végzettség megszerzésének fontosságáról, hogy együttműködő lesz-e az oktatás folyamatában, vagy passzív szemlélő.

Az iskolai oktatás a négy – kifejezetten a fiatalkorúak részére fenntartott – intézetben (Tököl, Kecskemét, Szirmabesenyő és Pécs) a Nemzeti Alaptanterv szerinti tantárgyakat foglalja magába. Bár első látásra is megállapítható: lényeges szempont

kellene, hogy legyen ezen „diákok” részére olyan kiemelt tantárgyak és kézség-tárgyak tanítása, amelyek feltétlenül szükségesek a reszocializációjuk sikeres megvalósulásához – ennek ellenére az intézetek iskoláiban az oktatás a kinti oktatási modell szerint zajlik.

Az intézetek oktatási rendszereit vizsgálva az is egyértelmű, hogy az oktatás–képzés sarkalatos pontja a hazai börtönügynek. Az oktatási programok, célok az elmúlt években jelentősen átalakultak, ez a börtönökben folyó tanításra is igaz. A kinti, civil életben elterjedt képzési formák, szakmák, munkalehetőségek „betörtek” a börtönökbe is, az intézetek pedig nyitottá váltak az új lehetőségekre. Gondolok itt elsősorban az idegen nyelvű képzésekre és az informatikai (számítás-technikai) kabinetek átadására, melyek által a fogvatartottak elsajátíthatnak egy nyelvet, illetve megismerhetik a számítógépes munkát, az interneten való eligazodást, a szövegszerkesztést. Bár elvárás lenne és több intézet meg is próbálkozott vele, az idegen nyelvű képzés szinte azonnal megbukott. Az intézetek szerint a fiatalok döntő többségének a magyar nyelv írás–olvasásával is komoly nehézségei vannak. Ami a számítógép-kezelési programokat illeti, meg kell jegyezni, hogy biztonsági okokból egyetlen intézet sem engedélyezte az internet használatához való korlátlan és felügyelet nélküli hozzáférést. A mai világban a számítógép, internet adta lehetőségek és érdekességek – kétség nem fér hozzá – vonzanák a fiatalok figyelmét, hiszen azt tapasztalhatjuk, hogy a számítógépes játékok hihetetlen népszerűségnek örvendenek a fiatal fogvatartottak körében. Véleményem szerint egy esetleges limitált hozzáférésű internet-kapcsolat (intranet) biztosítása mellett lényegesen nagyobb lenne az érdeklődés a számítógép-kezelési programok iránt. A fiatalok a felkínált informatikai képzést nem találták elég érdekesnek, nem tudta őket kellő ideig lekötni a szövegszerkesztés sem. Az intézetek általában az „írjatok a szüleiteknek egy levelet számítógépen” típusú kezdeményezéssel próbálták beindítani az érdeklődést, de a sorozatos helyesírási hibák (aláhúzta pirossal a számítógép) vagy a gépelési és technikai nehézségek a legtöbb fogvatartottból idegességet, dühöt és elfordulást váltottak ki.

Egy másik igen fontos tény, hogy a fiataloknál az ítéletek lényegesen rövidebb idejű szabadságvesztés-büntetést tartalmaznak egyes esetekben, mint amennyi időre a hagyományos iskolai oktatási rendszer épülni tudna. Az intézetek az oktatás és a szakképzés hatékony kiterjesztésének, illetve célszerű javításának akadályát elsősorban a rövid tartamú és általában az egyre rövidülő fogva tartásnak tulajdonítják. A megoldást természetesen nem az ítéletek hosszabbításában, hanem a büntetési tartomhoz igazodó speciális oktatási- és szakképzési programok rendszerének kidolgozásában látják a szakemberek. Hasonlóan az előzetes letartóztatásban lévő és a nagyon rövid tartamú szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak esetéhez a finanszírozási rendszer nem teszi lehetővé azoknak a fogvatartottaknak az oktatását, akik szabadulásának időpontja nem egy teljes és sikeres iskolai év befejezéséhez mérhető. Ennek nem kellene így lennie: Hollandiában például a fiatalok oktatását a börtönbe történő befogadását követő második héten elkezdik, függetlenül státu-

szától vagy az ítélet hosszától. Az intézet felveszi a kapcsolatot a fiatal régi iskolájával, információkat szereznek a tudásszintjéről, és a lehető legrövidebb időn belül onnan folytatják az oktatást, ahol abbamaradt, függetlenül attól, hogy az illető be tud-e fejezni egy teljes iskolai évet, vagy sem. A szabadulás után pedig így könnyűszerrel visszatérhet az iskolába. Ennek elsősorban az a szerepe, hogy leköссék a fiatal szabadidejét és lehetőséget biztosítsanak az önképzésre. Magyarországon azonban eredményorientált oktatás folyik, ami azt jelenti, hogy csakis azt az évet ismerik el, amelyet teljesen és sikeresen befejezett a fogvatartott, illetve erről számára bizonyítvány állítható ki. Azaz – hasonlóan a közoktatási rendszerhez (lásd az iskolai végzettséget igazoló bizonyítvány nem felel meg a tudásszintnek) – az intézeti rendszer sem arra törekszik elsősorban, hogy érdemi tudást adjon át, hanem arra, hogy az elvégzett iskolai évet bizonyítvány ismerje el. Ez viszont – mint a közoktatás esetében – nem mindig fedí a reális tudást és az iskolai szintet. Így a fiatalok folyamatos lemaradásban (és csapdában) van, annak ellenére, hogy esetlegesen minden végzettsége meglenne ahhoz hivatalosan, hogy sikeresen integrálódjon a társadalomba.

Lehetséges alternatívák

A fogvatartottakat a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt, a befogadástól a szabadulásig olyan hatások érik, amelyek a nevelés eredményessége szempontjából lehetnek kedvezőek, közömbösek vagy károsak. Sajnos be kell vallanunk, hogy a fiatalok fogvatartotti populáció nagyrészt hátrányos helyzetű, antiszociális viselkedésű, súlyos alkalmazkodási és magatartási zavarokat, pszichés tüneteket produkáló, személyiségük fejlődésében károsodott, érzelmileg labilis fiatalokból áll. Ennek ellenére a jogszabályok alapvetően mentálisan egészséges fogvatartottakat feltételeznek. Távol álljon tőlem, hogy általánosítva mindegyik fiatalokúra ráilleszsem a mentálisan sérült jelzőt; azonban az intézetek szakemberei megerősítenek abban, hogy a fiatalok sokszor súlyos lelki- és személyiségkárosodásban szenvednek, valamint speciális figyelem szükségeltetik a megsegítésükre. Akkor, amikor speciális nevelési programokat (agressziókezelés, életvezetés, drog-prevenció, magatartásszabályozás, önismeret, önkontroll stb.) szervezhet a büntetés-végrehajtási intézet, és ezek létjogosultságát mind a jogalkotó, mind pedig a gyakorlati szakemberek elismerik, sőt szükségesnek tartják; miért ne lehetne hasonló speciális iskolai képzésben is részesíteni a fiatalokat?

A közoktatásról szóló törvény, valamint a szabadságvesztés-büntetés alatti oktatásra vonatkozó jogszabályok adta lehetőségek összehasonlítása kapcsán, illetve az intézetek részéről érkező tapasztalatok megvizsgálása után arra a következtetésre juthatunk, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek iskolai oktatásában résztvevő fiatalok fogvatartottak a Kt. szerinti sajátos nevelési igényű tanulóknak is minősülhetnének. Ha tényszerűen követjük a törvény rendelkezéseit, nyilvánvalóvá válik, hogy a szabadságukban korlátozott fiatalok oktatási rendszerébe könnyen beilleszthető lenne a sajátos nevelési igény érvényesítése. Ugyanis a törvény szerint

„Sajátos nevelési igényű tanuló az, aki: testi, érzékszervi, értelmi, beszéd fogyatékos, autista, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, azaz beszéd- és enyhe értelmi fogyatéka, pszichés fejlődési zavara miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan akadályozott, továbbá beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermek.” A fogva tartott fiatalok ezen jellemzők közül – bár a törvény szerint egy is elég lenne – több kategóriába is beletartozhatnak.

Ugyanakkor a Kt. 120. § (1) bekezdése szerint: „a sajátos nevelési igényű tanuló, illetve a beilleszkedési, tanulási nehézséggel, magatartási rendellenességgel küzdő tanuló, szakértői vélemény alapján tanulmányait magántanulónként folytathatja.” Jelen pillanatban a négy intézet közül kettő a fogvatartottak részére magántanulói jogviszony alapján biztosítja az iskolai oktatást, annak ellenére, hogy nem ezen a jogszabályhelyen alapszik a magántanulói rendszer működtetése, hanem a jogszabály által minimálisan meghatározott osztálylétszám el nem érése miatt. A törvény minimum 15 – maximum 26/30/35 főben – állapítja meg az összevont osztályok indításának létszámbeli korlátait. Erre hivatkozva a kisebb intézetek lehetetlen helyzetbe kerülnek, és nem tudnak megfelelő létszámú osztályokat összeállítani ahhoz, hogy iskolarendszerű oktatásban részesítsék a fiatalokat. Azonban a törvény két olyan engedményt is ad, amelyek együttes alkalmazása lehetővé tenné ezen kis intézetek számára az iskolarendszerű mindennapos oktatás működtetését. Az egyik szabály, hogy a sajátos nevelési igényű tanulók „függetlenül attól, hogy a gyermek, tanuló a többi gyermekkel együtt vagy külön vesz részt iskolai nevelésben és oktatásban, (...) az iskolai osztály létszámának számításánál kettő, a testi, érzékszervi és a középsúlyos értelmi fogyatékos pedig három gyermekként, tanulóként kell számításba venni. Két tanulóként kell számításba venni a felzárkóztató oktatásban [27. § (8) bekezdés] részt vevő tanulót is.” Ez azt jelenti, hogy abban az esetben, ha a fiatalok fogvatartottakat sajátos nevelési igényű tanulóknak minősítenék, akkor egy összevont osztályban meglenne az a létszám, amivel iskolarendszerű oktatást lehetne biztosítani. Például az 5–8. osztályosok körében mindkét kis intézetben (Pécsett és Kecskeméten) 8-10-12 fogvatartott vett részt a magántanulói rendszerben. Ha csak megkétszerezük (a törvény értelmében) ezt a számot, a sajátos helyzetre vonatkoztatva máris eléri azt a létszámot, amire szükség van egy teljes és normál képzésű oktatás működtetésére. Abban az esetben viszont, ha az osztály mégsem éri el a megfelelő létszámot ezen szabály alkalmazása által, a törvény lehetővé tesz egy másik kedvezményt is. A közoktatási törvény 3. számú mellékletének rendelkezése szerint ugyanis „A nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozók részére az iskolai osztályt akkor is meg kell szervezni, illetve fenn kell tartani, ha ugyanazon kisebbséghez tartozó nyolc gyermek, tanuló szülője kéri.” Ebben az esetben arra van szükség, hogy a tanköteles fiatalok közül csupán négy olyan fogvatartott legyen, aki magát nemzeti kisebbségnek vallja, és így sajátos nevelési helyzetű tanulóként máris megvan az a „nyolcas” létszám, amire egy összevont osztály indításához szükség van.

Ez a sajátos osztályformálási megoldás egyrészt a speciális nevelési igény miatt, másrészt pedig az etnikai kisebbségeknek járó oktatásszervezésre és fenntartásra vonatkozó többletfinanszírozás miatt is segíthetné az intézeteket az iskola-rendszerű oktatás megszervezésében. Az önkormányzatok által az intézetek keretében megszervezett iskolai oktatás így többlettámogatáshoz is juthat a költségvetési törvény rendelkezései alapján. Ugyanakkor ez a sajátos nevelési igényű oktatási rendszer lehetőséget biztosít egy tágabb és rugalmasabb csoportrendszer kialakítására, mivel összevont osztályokat lehet szervezni az általános iskolában és a felzárkóztató oktatásban [27. § (8) bekezdés]. Összevont osztályt szervezni – a felzárkóztató oktatás kivételével – legfeljebb három egymást követő iskolai évfolyam tanulójából lehet. Ha az iskolában, tagiskolában az oktatás csak az 1-4. évfolyamon folyik, az összevont osztályba valamennyi évfolyam bevonható. Ugyanakkor az osztályok csoportokra bonthatók. A csoport több osztály, illetőleg évfolyam tanulóiból is szervezhető. Azonban a csoport maximális létszáma az osztály maximális létszámának ötven százaléka lehet. Ami a szakképzéseket illeti: az iskola összes gyakorlati képzésre fordított kötelező tanítási órája, szakközépiskolai és szakiskolai gyakorlati képzés esetén az előírtnál kisebb létszámú három-hat tanulóiból álló csoportban szervezhető meg, ha a szakképzés központi programja (tanterve) szerint a gyakorlati képzés kis létszámú foglalkoztatást igényel.

Nyilvánvaló, hogy a sajátos nevelési igény megállapításának is eljárási rendje van. E körben ahhoz, hogy a fogvatartottak sajátos nevelési igényű tanulóknak minősüljenek, a jogszabály szerint az intézet igazgatójának kell kérelmeznie a nevelő véleménye alapján – a megyei vagy országos szakértői és rehabilitációs bizottság véleményét – a sajátos nevelési igény megállapításáról. A közoktatásban a sajátos nevelési igény megállapítását általában maguk az oktatási intézmények szokták kérni egyes tanulók megsegítése érdekében. Azonban abból kiindulva, hogy feltéhetően a büntetés-végrehajtási intézetekbe bekerülő fiatalok előző iskolái nem kérték ezen helyzet megállapítását, viszont az intézeten belül egy ilyen rendszer mind finanszírozás szempontjából, mind pedig oktatás-szervezésileg elősegítené a fiatalok iskolai előmenetelét, ezen kategória bevezetése és rendszerének alkalmazása a büntetés-végrehajtási intézeten belül mindenképp kívánatos.

Ugyanakkor – tapasztalatom szerint – a büntetés-végrehajtási intézetek nevelői, vezetői amúgy is túlzott és aránytalanul nagy adminisztrációs teher alatt dolgoznak, ezért érdemes megfontolni, hogy ne az intézet, hanem a pártfogó felügyelő feladata legyen ezen vélemény beszerzése a megyei vagy országos szakértői és rehabilitációs bizottságtól. Ezt a megoldást támasztja alá, hogy már ma is a pártfogók feladata a környezettanulmány elkészítése, illetve ők tesznek majd javaslatot a nevelési, magatartási szempontrendszerre. E körben a fiatal előző iskolájával szükséges felvenni a kapcsolatot, így egyúttal az ottani vélemény alapján, valamint a fiatal sajátos helyzetének megállapítása kapcsán kérelmezhető a bizottságnál a „sajátos nevelési igény” megállapítása, azért, hogy a büntetőintézeti befogadás után azonnal meg lehessen kezdeni a fiatal oktatását, továbbképzését.

Szintén fontos megjegyezni, hogy a Kt. szerint ezen sajátos nevelési igényű tanulók tankötelezettsége meghosszabbítható legfeljebb annak a tanévnek a végéig, amelyben a húszadik életévüket betöltik, azaz lényegében a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetben tartózkodásának teljes ideje alatt kötelező oktatásban részesülhetnek.

A fenti alternatíva mellett számos fontos feladat akad még. Ilyen a specializált oktatási programok működtetése a bebörtönzött fiatalok sajátos szükségleteinek és helyzetének figyelembevételével. Vagyis az előzetes letartóztatottak és a rövid tartamú szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak részére kerüljön kidolgozásra egy speciális oktatási szisztéma, amely pótolja a leginkább hiányos területeket. A befogadás alkalmával, a fiatal szükségleteinek felmérése során egyúttal megállapíthatók lennének az iskolai tudásszintjének kiegészítéséhez és a reintegrációjához leginkább szükséges elemek. Ezek az elemek kiterjedhetnek a legalacsonyabb szintű ismeretektől (nevének leírása, matematikai alpműveletek) kezdve egészen a magasabb szintű képzési elemekig is (mint például állampolgári ismeretek, társadalmi készségekre való képzés, életre való felkészítés, valamint a társadalomba való beilleszkedéshez kapcsolódó tanácsadás). Ezeket a képzéseket természetesen a hosszabb idejű szabadságvesztés-büntetésre ítélt fogvatartottak részére továbbra is szükséges működtetni.

Más, szintén hasonló jelentőségű probléma, hogy a hagyományos oktatási- és tantárgyrendszer nem igazán működőképes a büntetés-végrehajtási intézetben belül. Ezek a speciális igényű fiatalok a „tudásalapú társadalom jegyében” alkalmazott iskolai-oktatási rendszerben nem tudnak hasonló eredményeket produkálni, mint kinti kortársaik. Ennek ellenére, amikor visszatérnek a társadalomba, és folytatni kívánják tanulmányaikat, ugyanabba a képzési rendszerbe kerülnek vissza, így alapvető eltérés bevezetése esetén lehet, hogy méginkább csökkentenénk a reszocializációs esélyüket. Az intézetek tapasztalatai alapján azonban igény elsősorban a felzárkóztatásra van, amit viszont a hátrányos helyzetű fiatalok oktatására alkalmas alternatív módszerekkel és pedagógiai segédeszközökkel lehet a leghatékonyabban megvalósítani.

Fontos következtetés, hogy az oktatási hiányosságok, a fiatalok iskolai kudarcélményei nagymértékben megnehezítik a társadalmi integrációt; a hiányok kompenzálásában, a fiatalok felzárkóztatásában, továbbtanulásukban nélkülözhetetlen szerepet játszanak az intézmények. S ha már a büntetés-végrehajtási intézeteknek ilyen szerepet is szánt a jogalkotó, akkor alapvető szempont, hogy ezt a felzárkóztatást segítse, a tapasztalt nagyarányú funkcionális analfabétizmust és az alapvető tudáshiányokat olyan szinten korrigálja, ami által a társadalomba visszatérő fiatal könnyebben illeszkedik be az életkoránk megfelelő oktatási vagy foglalkoztatási rendszerbe.

Felhasznált irodalom

- Aczél Anna, B.:** Előzetes letartóztatás javítóintézeti körülmények között. In: Kriminológiai Közlemények 58. szám, Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2000, 20-29. old.
- A büntetés-végrehajtási jog magyarázata. (Szerk. Vókó György.) HVG-ORAC kiadó, Budapest, 2001. 451 old.
- Kárpáti Tamás:** A nevelői tevékenység tapasztalatai a Márianosztrai Fegyház és Börtönben. Börtönügyi Szemle, 2003. 3. szám, 45-50. old.
- Krizsán József:** Tizenévesek előzetesben. Börtönügyi Szemle, 2005. 2. szám, 29-36. old.
- Ligeti Katalin:** A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. Büntetőjogi Kodifikáció, 2006. 2. szám, 21-38. old.
- Lőrincz, József:** Távlatok. (Fejlesztési vázlat a fiatalkorúak hazai büntetés-végrehajtásához.) Börtönügyi Szemle, 1994. 1. szám, 1-15. old.
- Lőrincz József – Nagy Ferenc:** Börtönügy Magyarországon. BVOP, Budapest, 1997. 265 old.
- Mezey Barna:** A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. Börtönügyi Szemle, 2007. 3. szám, 13-24. old.
- Novák Zoltán:** A fogvatartottak oktatása, szakképzése a büntetés-végrehajtási intézetekben. Börtönügyi Szemle 2004. 4. szám, 47-58. old.
- Ruzsonyi Péter:** A fiatalkorú elkövetők intézeti kezelésének nemzetközi tendenciái. Belügyi Szemle, 2002/2-3. szám, 115-133. old.
- Szegál Boris:** A szocializáció és a reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle 2007. 3. szám, 25-38. old.
- Vókó György:** Magyar büntetés-végrehajtási jog. 4., jav. kiad. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006. 471 old.